

МОВНІ ІГРИ В ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ І НАУЦІ

М. Р. Влах,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна

У статті з'ясовано логіко-філософську сутність поняття «мовна гра» як інтелектуальної діяльності щодо використання мовних одиниць і словосполук відповідно до певних правил і настанов; розкрито функції та принципи мовних ігор. Виділено такі види мовногеографічних ігор: метафоризація географічного знання; використання синонімічного і полісемного потенціалу українськомовних лексичних одиниць; зміна співвідношення чужомовних запозичень і питомої лексики; ідеологізація / деідеологізація понять і термінів; мовна компресія змісту понять.

Ключові слова: лінгвістична філософія, мовна гра, вербальна мова, географія, суспільна географія.

LANGUAGE GAMES IN GEOGRAPHICAL EDUCATION AND SCIENCE

M. Vlakh

The philosophical essence of the concept of «language game» as an intellectual activity regarding the use of language units and phrases in accordance with certain rules and guidelines is clarified. Functions and principles of language games are revealed. Such types of linguistic and geographical games are distinguished: transdisciplinary metaphorization of scientific knowledge; use of polysemous and synonymous potential of Ukrainian-language lexical units; change in the ratio of foreign loanwords and autochthonous vocabulary; ideologization / deideologization of concepts and terms; linguistic compression of the content of concepts.

Keywords: linguistic philosophy, language game, verbal language, geography, human geography.

Мовна гра (англ. *language game*) є важливим поняттям лінгвістичної філософії (англ. *linguistic philosophy*) – напряму аналітичної філософії, що виник на середину ХХ ст., за яким «розгляду мови не передуює розгляд думки; розгляд мови вичерпує розгляд мислення; немає інших, окрім мови, адекватних способів, за допомогою яких може бути досягнутий адекватний розгляд думки» [6, с. 36]. Поняття мовна гра означає інтелектуальну діяльність щодо опису Світу через цілісну систему речень, яка організована за певними правилами (Л. Вітгенштайн) [8]. Значення мовних ігор зросло на етапі постнекласичної науки із посиленням ролі суб'єкта пізнання. Аналіз публікацій 1950–2019 рр. за допомогою інструмента Google Books Ngrams Viewer показує значне зростання частки словосполучення *language game* порівняно з *linguistic philosophy* в англійськомовних текстах (рис.).

Теорія і практика застосування мовних ігор засвідчує їхнє широке використання у науковій і освітній діяльності. На те, що сучасна наука, попри усю складність, формалізованість, структурність, містить ігрові принципи, вказував український філософ С. Кримський. Він зазначав, що мовні ігри спричинені варіативністю мислення, зумовлені множинністю способів розв'язання проблемних ситуацій, комплементарністю можливих сценаріїв розвитку [5, с. 32]. Мовні ігри є також важливим дидактичним прийомом, який

посилює виражальність тексту, встановлює певний емоційний зв'язок між учасниками гри.

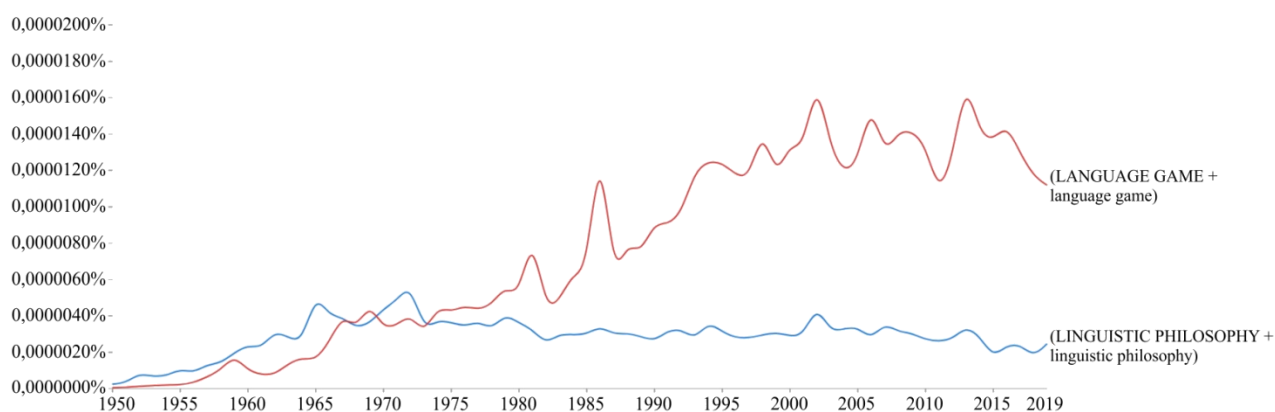

Рис. 1. Частка словосполук LANGUAGE GAME + language game (МОВНА ГРА + мовна гра) та LINGUISTIC PHILOSOPHY + linguistic philosophy (ЛІНГВІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ + лінгвістична філософія) в англomовних публікаціях 1950–2019 рр. із бази Google Books (регістр не враховано, статистичне згладжування 0); створено за допомогою інструмента Google Books Ngrams Viewer [7]

Як у наукових, так і в дидактичних мовних іграх необхідно дотримуватися епістемологічних і соціолінгвістичних принципів. З епістемологічних відзначимо принцип об'єктивності – відображення за допомогою мовних засобів саме тої дійсності, щодо якої відбувається гра. Вірогідність мовної гри може підтвердити метод фальсифікації, або спростування її хибності за допомогою логічних і мовних засобів. Полісемія мовних одиниць допускає контекстуальне розуміння мовної гри. Соціолінгвістична вимога комунікативності мовних ігор не заперечує відповідальності їхніх учасників щодо коректності, толерантності використовуваних мовних засобів.

Трансдисциплінарний підхід із використанням напрацювань лінгвістичної філософії, соціолінгвістики, теорії і методології науки доречний для аналізу вербальної мови суспільної географії [1, с. 23–24; 2]. Наразі конкретні мовногеографічні ігри висвітлювалися нами в контексті вивчення наукової мови галицьких географів довоєнного часу Олени Степанів, Юрія Полянського [3; 4].

На підставі аналізу сучасних географічних текстів вирізняються такі види мовних ігор: трансдисциплінарна метафоризація наукового знання; використання полісемного і синонімного потенціалу українськомовних лексичних одиниць; зміна співвідношення чужомовних запозичень і питомої лексики; ідеологізація / деідеологізація понять і термінів; мовна компресія змісту понять.

Початковою формою мовногеографічних ігор є метафоризація знання – його вербальна позначка за принципом подібності та аналогії достатньо віддалених об'єктів і явищ геодійсності. Діалектика наукової метафоризації передбачає перетворення лексем природної мови в наївні поняття на основі безпосереднього порівняння і прямої аналогії (жива метафора) з наступним перетворенням наївних понять у логічні за допомогою мисленнєвих операцій

(мертва метафора). Головними ознаками суспільно-географічної метафоризації є розміщення, розмір, форма, колір, вік, зв'язок, процес, виконувані функції [1, с. 144–145].

Тенденція до трансдисциплінарності географічного знання зумовила виникнення понять із дуже широким обсягом – *мегаметафор* (як-от: *природа, світ, космос, машина, організм, організація, система, ринок, театр, простір, територія, дім, управління, театр, дзеркало* тощо). У сучасному науковому дискурсі використовують поняття *когнітивна (концептуальна) метафора*, що означає стійкі словосполучення, які розкривають розуміння однієї ідеї, сфери діяльності, концептуального домену відносно іншого (світосистема – *велика шахівниця*, цивілізаційні відміни – *Захід, Схід*, відмінності економічного розвитку і соціальної стратифікації – *Глобальна Північ, Глобальний Південь*).

Географічна лексикологія ілюструє використання й такого різновиду метафор як метонімія, коли зіставлення відбувається не за схожістю об'єктів, а за ознакою суміжності (належності до одного кола явищ, до понять одного порядку тощо). Наприклад, метонімічний характер мають міждисциплінарні суспільно-географічні поняття і наукові напрями (як-от: *геоекономіка – економічна географія; геопоетика – поетична географія – поетика простору; геоімагологія – імажинальна географія; геофілософія – філософія простору* тощо), які виявляють геопросторову мовну гру з використанням морфеми *гео-*. Географічна метафоризація як важливий дескриптивний метод пізнання геодійсності на класичному етапі розвитку науки стає номотетивним методом дослідження для постнекласичної науки.

Актуальною в географічній освіті і науці є мовна маніпуляція *чуже – своє*. Історичність ігор чужомовних запозичень і питомої наукової лексики відображають процеси деколонізації наукової мови, повернення репресованих питомих лексем (хороніми: *край, область, околиця, округа, осередок, оселя, осяг, черен, ядро*); англійзації / деанглійзації наукової мови (габ – *вузол*, маркетинг – *збут*, менеджмент – *урядування*, стейкголдер – *роботодавець*); використання українських відповідників усталених латинізмів (глобальний – *усесвітній, усеохопний*; еволюційний – *поступальний*; еквівалентний – *рівнозначний, рівновартий, рівноцінний*; ексклюзивний – *рідкісний, винятковий*; чужомовні синоніми – *безпрецедентний, феноменальний*; ефективний – *дієвий, дійовий, продуктивний, плідний, результативний*; збалансований – *співвідносний, рівноважний*; інтегральний – *суцільний, неподільний, єдиний, цілісний*; інтенсивний – *посилений*; пропорційний – *відповідний, узгоджений, домірний, співрозмірний, сумірний*; раціональний – *доцільний*; революційний – *поворотний*).

Важливим чинником мовнонаукових ігор є полісемний і синонімічний потенціал українськомовних одиниць. Підставою для контекстуального вживання лексем є обширність лексико-семантичних полів – сукупності лексичних одиниць, об'єднаних за подібністю змісту та асоціацій. Наприклад, на позначку поняття «межа» залежно від контексту можна використовувати такі лексеми: *рубіж, границя, кордон, обмеження, край, кінець, межник, розмежувальна лінія, лінія поділу, поділ, межова лінія, гранична лінія, окраїнна лінія, грань*.

Виникнення наукових діалектів зумовлює відсутність фахових термінологічних словників із кодифікованими термінами (наприклад, *географічне положення, географічне розташування, географічне позиціонування, геоположення, геопозиційність*). Наведений приклад підтверджує мовну гру означень *географічний* і *земний* (морфема *гео-*).

Для вербальної мови суспільної географії важливими є мовноідеологічні ігри, які пов'язані із набуттям / зняттям змістових ідеологічних нашарувань понять і термінів. Мовноідеологічні ігри відбуваються через надання термінам нових значень, або реінтерпретацію (як-от: *продуктивні сили, природокористування*); зменшення впливу економічного детермінізму на суспільно-географічне термінотворення (народне господарство – *національне господарство*; робоча сила, трудові ресурси, трудові резерви – *людські ресурси, людський потенціал, людський капітал*; невиробнича сфера економіки – *соціальна сфера економіки*; трудова міграція – *заробітчанська міграція*; військово-промисловий комплекс – *оборонно-промисловий комплекс* та ін.); дотримання мовної толерантності через зниження емоційного складника (інтолерантні терміни: *країна-карлик, мала держава, країна-проект, населення похилого віку* та ін.).

Надмір складених терміноодиниць, недостатня виробленість наукової термінології, цифровізація науки і освіти зумовлюють мовну компресію змісту понять. Прикладами мовнокомпресійних ігор є звукова, літерна, комбінована аббревіація (*НАТО, ПЕК, АПК, ТВК, екосистема, автотранспорт, гідроелектростанція* та ін.); усічення першої лексеми словосполук до однієї букви (*e-економіка* – електронна, або цифрова економіка; *e-маркетинг, e-менеджмент, e-комерція, e-держава*); використання цифрових додатків (*індустрія 1.0, індустрія 2.0, індустрія 3.0, індустрія 4.0, індустрія 5.0; суспільство 1.0, суспільство 2.0, суспільство 3.0, суспільство 4.0, суспільство 5.0; наука 2.0, 4.0* та ін.).

Окремі лаконічні концептуальні метафори стали *науковими афоризмами і мемами* (грец. *μίμημα* – подібність) – одиницями інформації, знання, що стисло і доступно розкривають сутність наукових ідей, теорій, концепцій. Як приклади: «Історія є географією в часі, а географія – історією в просторі» (Ж. Е. Реклю); «Бог використовує війни, щоб люди вивчали географію» (А. Бірс), «Межі моєї мови визначають межі мого світу» (Л. Вітгенштайн); «Боротьба Ї проти Z» (літера Ї як маркер української мови, Z – символ російської агресії в Україні).

Отже, поняття «мовнонаукова гра» допомагає розкрити глибинні сенси аналізованих суспільно-географічних понять та авторське ставлення до них. Розвинений лексичний склад природної української мови, її полісемний і синонімний потенціал зумовлюють використання трансдисциплінарного способу метафоризації на позначку суспільно-географічних понять, варіативність наукової термінології. Натомість історичний характер формування вербальної мови української суспільної географії спричиняє наявність мовної гри запозичених і питомих термінологічних слів, а також доречність терміноодиниць, позбавлених ідеологічних конотацій. Інформаційно-комунікаційні технології, динамізм суспільного життя зумовлюють ігри з мовної компресії змісту суспільно-географічних понять.

Література:

1. Влах М. Вербальна мова суспільної географії: становлення і розвиток : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 488 с.
2. Влах М. Концепція мовних ігор у науковому суспільно-географічному дискурсі. *Географічна освіта і наука: виклики і поступ* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 140-річчю географії у Львів. ун-ті (Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.). Львів, 2023. Т. 1. С. 21–28.
3. Влах М. Модальний вимір наукових текстів Олени Степанів у світлі модерних підходів. *Доктор філософії Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог* : матеріали Міжнар. наук. онлайн-семінару, присвяч. 130-літтю від народження Олени Степанів (Україна, м. Львів, 20 грудня 2022 р.). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023.
4. Влах М. Р. Наукова мова професора Юрія Полянського: концептуальний і лінгвістичний виміри. *Професор Юрій Полянський: від плакорів Поділля до засніжених Анд* : матеріали Всеукр. онлайн-семінару, приуроч. 130-річчю з дня народження географа, геолога, археолога Полянського Юрія Івановича (27–28 травня 2022 р.). Тернопіль : Вектор, 2022. С. 32–46.
5. Кримський С. Б. Трансформація методологічної свідомості науки. *Наука та наукознавство*. 1996. № 3–4. С. 32–38.
6. Синиця А. С. Сучасна аналітична філософія: від прагматики мови до концептуалізації свідомості : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 448 с.
7. Google Books Ngrams Viewer. URL: <https://books.google.com/ngrams>.
8. Wittgenstein L. (1953). *Philosophical Investigations*. The german text, with a revised english translation. Hrsg.: G. E. M. Anscombe. Blackwell, Oxford.

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ: НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Л. М. Воловик,

Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав, Україна

У статті визначено роль людського капіталу у розвитку суспільства, дано конкретну оцінку наявному людському капіталу України в нинішніх умовах жорстокої агресії росії проти українського народу. Проаналізовано інвестування в людський капітал впродовж минулих десятиліть, з'ясовано причини значного відтоку наукових кадрів за межі України та схарактеризовано ризики, які викликані рядом причин, включаючи російську агресію проти України.

Ключові слова: людський капітал, населення, російська агресія.

HUMAN CAPITAL OF UKRAINE: CONSEQUENCES OF RUSSIAN AGGRESSION

L. Volovyk

The article defines the role of human capital in the development of society, gives a specific assessment of the existing human capital of Ukraine in the current conditions of Russia's brutal aggression against the Ukrainian people. Investing in human capital over